

The Generation of Meaning in Liturgical Songs

Willem Marie Speelman

Dissertatie. Tilburg 1994

Net zo min als van het zingen van een lied kan van een semiotische analyse een samenvatting gegeven worden. Toch wordt er, hoe dan ook, een samenvatting verlangd bij een proefschrift. Daarom zal ik nu proberen dit boek in drie bladzijden herschrijven. Een herschrijving komt in feite neer op een nieuw verhaal en bergt dus het gevaar in zich anders af te lopen dan het oorspronkelijke. Maar laat ons daarvoor niet bang zijn en vol vertrouwen van voren af aan beginnen. Aan het eind wil ik kunnen zeggen wat een liturgisch gezang is, hoe het werkt, op welke wijze het ons betekenisvol toeschijnt, hoe het betekenis genereert.

De semiotiek als het vermogen van transformatie

Het proefschrift *The Generation of Meaning in Liturgical Songs* wil de semiotiek van de Parijse School uitwerken tot een taal die liturgische gezangen kan beschrijven. De semiotiek is grofweg te verstaan als betekenisstheorie. Als theorie geeft de semiotiek zicht op en inzicht in het verschijnsel betekenis. Betekenis wordt in de semiotiek niet beschouwd als een ding, maar als een geschiedenis. Betekenis geschiedt als een verschijning. Betekenis is niet iets, maar *verschijnt* in iets en aan iemand. En het tevoorschijn komen van betekenis is een fenomeen van hoedanigheid, een verschijning van kwaliteit. Betekenis verschijnt niet alleen in teksten, maar in alle dingen die wij als kwaliteiten proeven en als fenomenen herkennen. En betekenis verschijnt niet alleen aan de hersenen, maar aan alle organen en organismen die van zin genieten en getuigen. Elke waarneming is een verschijning van betekenis aan een zintuig. En dit zintuig neemt in feite niets anders waar dan betekenis. Het oor, bijvoorbeeld, hoort niet zomaar geluid, maar luistert naar de zin die in dat geluid verschijnt en geniet van haar kwaliteit. En niet alleen het menselijk oor neemt zin waar, maar ook het oor van een groter organisme, bijvoorbeeld de kerk. Het oor van de kerk neemt een bepaalde vorm van zin waar en richt zich op een bepaalde kwaliteit. Als al onze 'zingetuijgen' niets anders dan betekenis waarnemen komt de vraag naar het geschieden van betekenis in liturgische gezangen dus eigenlijk neer

op de vraag wat liturgische gezangen zijn.

De verschijning van betekenis kan niet worden waargenomen en niet worden verstaan zolang het geen vorm heeft. Sterker nog, het is alleen maar vorm dat in iets aan ons geschiedt. Zoals theologen weten dat over God niets te zeggen valt, maar wel over de vormen waarin God aan mensen is verschenen (altijd achteraf!) zoals de naam, het woord en de geschiedenis, zo stellen semiotici dat over zin niets te zeggen valt, maar wel over de vormen waarin de zin in de wereld aan mensen geschiedt. De semiotiek spreekt daarom zelden over zin en betekenis, maar des te meer over vormen van betekenis. En omdat betekenis een geschieden is, is de vorm is een vormgeving. Het vorm geven van betekenis is geen willekeurig gebeuren, maar een gestructureerd proces. De structuur die het proces van betekenis vorm geeft is op zichzelf een dynamische structuur. Het is een traject waarin betekenis gegenereerd wordt, oftewel een generatief traject.

Betekenis kan alleen dan worden gecommuniceerd wanneer er een vorm is die alle verschijningsvormen van betekenis bemiddelt. En zo'n «meta-vorm» kan alleen dan bestaan wanneer alle betekenis gegenereerd wordt volgens een en hetzelfde onveranderlijke traject. Communicatie vooronderstelt dat het oor op dezelfde wijze luistert als dat het oog ziet, het brein denkt en de mond spreekt. Anders kan het oor het brein niet doorgeven wat het hoort, het oog niet wat het ziet. Deze ene onveranderlijke structuur kan worden gedefinieerd conform de eis: zij moet «de mogelijkheid van transformatie» zijn, zodat wat het oor hoort vertaald kan worden in wat het brein denkt. We moeten dus één universeel generatief traject aannemen, die de structuur van alle betekenis vormt, die terug te vinden is in alle dingen en die de mogelijkheid van hun beschrijving vormt. Deze aanname is de grond van de cultuur, iedere cultuur en alle culturen. En in deze aanname mogen we stellen dat ieder ding de mogelijkheid van haar beschrijving (vertaling, transformatie, *translatio*) is.

De definitie van het liturgisch gezang

De vraag wat een liturgisch gezang is kan worden beantwoord, als wij in staat zijn er één te beschrijven (= analyseren). De beschrijving begint bij haar ontleding in gedicht en melodie. Vervolgens worden gedicht en melodie beide ontleed in expressie en inhoud. De beschrijving van een liturgisch gezang is dus meteen al een viervoudige beschrijving: zij is een vorm van literaire expressie, een vorm van literaire inhoud, een vorm van muzikale expressie en een vorm van muzikale inhoud. Tenslotte vormen die vier vormen in het gezang een compositie, een samengroeiing (syncretisme). We nemen aan dat er een generatief traject is dat het liturgisch gezang kan beschrijven. Dit ene generatieve traject moet te herkennen zijn in alle vier vormen afzonderlijk en in hun syncretisatie.

Maar wanneer je met het generatief traject van de Parijse School een melodie probeert te analyseren doen zich problemen voor: muziek laat zich niet gemakkelijk vangen in netten die voor teksten geknoopt zijn. Het tot nu toe ontwikkelde generatief traject moet dus worden aangepast aan de verschillende vormen van het gezang. Omgekeerd gezegd betekent dit, dat alle vormen van het liturgisch gezang nog moeten worden gedefinieerd als semiotisch object. Deze semiotische definitie van het liturgisch gezang als de syncretisatie van een literaire expressie, een literaire inhoud, een muzikale expressie en een muzikale inhoud vormt het tweede deel van het boek.

De definities van de verschillende vormen sluiten nauw aan bij de definitie van de vorm van betekenis (zie boven) als «de mogelijkheid tot transformatie». Zo kan de vorm van literaire expressie gedefinieerd worden als «de literaire transformatie van materie», dat wil zeggen, het is materie die in literatuur getransformeerd is tot zwarte letters op wit papier of tot bepaalde klanken van de menselijke stem. De vraag van de analyse is natuurlijk niet alleen of materie te herkennen is als een gedicht, maar ook en vooral hoe dit unieke gedicht haar letters of taalklanken vorm geeft. En uit de analyses blijkt dat die unieke transformatie veel verder gaat dan een bepaald rijmschema of metrum. De vorm van de muzikale inhoud kan worden gedefinieerd als «de muzikale transformatie van betekenis», dat wil zeggen, de betekenis zoals die in muziek getransformeerd is tot spanningspatronen in een bepaalde ruimte. Als ik Beethoven zeg, wat denkt u dan? *Tatatataaaaaam!* Dát nu is een muzikale inhoud. De definitie van de vorm van betekenis als de mogelijkheid tot transformatie staat natuurlijk ook toe dat wij de muzikale vorm vertalen in een literaire, zodat wij in woorden kunnen schrijven wat in motieven getoond is.

De definitie van de syncretisatie van de afzonderlijke vormen tot één gezang is een vrij 'wiskundige' aangelegenheid. Het komt erop neer dat de vier transformaties die er in een lied plaatsvinden een bepaalde betrekking met elkaar onderhouden. Deze betrekking kan symbolisch zijn, bepalend (semi-symbolisch) en onafhankelijk (semiotisch). In een symbolische betrekking zijn melodie en gedicht feitelijk inwisselbaar: het ene roept het andere op. In een semi-symbolische betrekking bepalen melodie en gedicht elkaar: het gedicht kleurt de melodie en *vice versa*. In een semiotische betrekking zijn muziek en gedicht autonoom.

De beschrijving van vijf liturgische gezangen

De vraag hoe liturgische gezangen betekenis genereren (wat liturgische gezangen zijn) is gesteld, de metasemiotiek van het generatief traject is gedefinieerd als «de mogelijkheid tot beschrijving», en dit generatief traject is geoperationaliseerd naar de beschrijving van het liturgisch gezang als syncretisch object. Nu zijn we in staat liturgische gezangen te beschrijven.

Althans, formeel gesproken zijn we daartoe in staat. Maar de werkelijkheid is weerbarstiger, omdat een liturgisch gezang zich na haar definitie als semiotisch object niet zonder meer laat beschrijven. Het blijkt dat de methode van beschrijving aan ieder nieuw lied en iedere nieuwe vorm moet worden aangepast. In iedere vorm kom je nieuwe formaties tegen die de mogelijkheid van hun beschrijving in zich bergen en verborgen houden totdat de analyticus zichzelf in die vorm verplaatst om haar sporen te volgen. Zo en niet anders leer je het generatief traject te hanteren, en de betekenisvormgeving van het liturgisch gezang te begrijpen.

Formeel gesproken kun je de vraag naar de betekenisvormgeving van een liturgisch gezang beantwoorden na één enkele analyse, reëel gesproken kun je die vraag nooit beantwoorden omdat ieder nieuw lied een nieuwe generatie van betekenis is. Zo heb ik in vijf analyses ondermeer geleerd de notatie, het genre en de prosodie te beschrijven als enunciatief domein (zie §8.2 en §8.3), veridictie in het muzikale metrum (§8.4), accentuatie als procedure van enunciatie (§9.4), de passies als een web van modaliteiten (§10.2), het ontstaan van een complexe rijmstructuur (§11.1), de metafoor als splitsing van de isotopie (§11.2) en de muzikale procedures van spiegeling en citaat (§11.4). Na vijf analyses besloten wij, mijn promotoren en ik, te stoppen.

De beschrijving van het liturgisch gezang

In het laatste hoofdstuk had ik eigenlijk allerlei interessante resultaten betreffende het liturgisch gezang willen verzamelen. Maar die resultaten bleken er helemaal niet te zijn: de analyses op zich leveren geen hapklare informatie over het liturgisch gezang. En dat komt omdat de analyses niet gebaseerd zijn op een dergelijke vraag. De vraag is namelijk niet wat voor betekenis deze gezangen genereren, maar hoe zij dat doen en dus: wat een liturgisch gezang is. Ik zal dan nu proberen die vraag te beantwoorden.

Het liturgisch gezang is datgene wat ik heb beschreven. Wat heb ik beschreven? Ik heb beschreven hoe betekenis in liturgische gezangen wordt gegenereerd. En hoe gebeurt dat? Op een wijze die steeds kan worden beschreven volgens het generatief traject, dat wil zeggen de ene universele semiotische vorm. Maar dan heb ik dus eigenlijk vijf variaties van die ene generatieve vorm beschreven? Inderdaad, vijf liturgische gezangen zijn beschreven als vijf verschillende realisaties van die ene semiotische vorm. En dus is een eerste antwoord op mijn vraag wat het liturgisch gezang is: een bepaalde realisatie van de semiotische vorm. Dit is vreemd: eerst stop ik ergens een semiotische vorm in en aan het eind krijg ik diezelfde vorm terug. Heb ik nu een analytische cyclus doorlopen of zit ik gevangen in een cirkelredenering? Ik doorloop een cyclus die nog niet af is, want de vraag naar het liturgisch gezang moet nog worden beantwoord: wat voor soort

realisatie van het generatief traject is het liturgisch gezang dan?

Om die vraag te beantwoorden moet ik het liturgisch gezang opnieuw definiëren, nu niet alleen als vorm van transformatie, maar ook als een *gerealiseerde* vorm. Als de analyse aantoont dat een liturgisch gezang een bepaalde realisatie van de ene universele semiotische vorm is, dat het liturgisch gezang ook herkend wordt als bepaalde realisatie van die ene vorm, dan moet die realisatie formeel te beschrijven zijn. In de laatste paragrafen beschrijf ik het liturgisch gezang als de realisatie van de vorm in een hiërarchie van situaties. Het liturgisch gezang is de situatie van de ene universele semiotische vorm in onze zintuigen, in onze muziek en literatuur, in het gezang als syncretisme, in zijn liturgie en in zijn cultuur (zie p. 259).

Omdat het liturgisch gezang een bepaalde situatie van de semiotische vorm is, is het ook steeds «mogelijkheid tot transformatie». Het liturgisch gezang is, met andere woorden, een bepaald *vermogen*. Het is het vermogen van een *translatio*, van een overdracht in een andere werkelijkheid. En dit is dan het formele antwoord op de vraag wat het liturgisch gezang is: het is het vermogen Gods Woord via een hiërarchie van culturele theologische liturgische musico-poëtische vormgevingen over te dragen naar de zinnen van ons lichaam. Betekenis ontstaat in het liturgisch gezang *als* die overdracht, *als* die verwerkelijking van zijn wereld in de onze, de incarnatie van het goddelijke Woord in onze stem. En daarmee is gezegd dat het werkelijke antwoord op de vraag wat een liturgisch gezang is, pas gegeven wordt in de uitvoering, in de steeds weer nieuwe verwerkelijking van dat vermogen.